

ням для трудового права України в цьому зв'язку є створення умов для максимального зближення статусу постійних і тимчасових працівників.

Список літератури: 1. Андреев В.С. Особенности правового регулирования труда сезонных и временных работников // Особенности правового регулирования труда в отдельных отраслях народного хозяйства СССР / Под ред. Н.Г. Александрова. – М.: Изд-во МГУ, 1960. – С. 251 – 278. 2. Вишновецька С.В. Строки в трудовому праві. – Чернівці: Рута, 1996.- 208 с. 3. Відомості Верховної Ради України 4. Голоовина С.Ю. Основания и пределы дифференциации трудового права // Российское трудовое право на рубеже тысячелетий: Всерос. науч. конф.: Ч. 1: Сб. матер. / Под ред. Е.Б. Хохлова, В.В. Коробченко. – С.-Пб.: СПб. гос. ун-т, 2001. – С. 72 – 88. 5. Жигалкин П.И. Трудовое право в обеспечении стабильности кадров. – Х.: Вища шк., 1977. – 129 с. 6. Камаев И.А. Срочный трудовой договор // Сов. государство и право. – 1980. – № 2. – С. 114 – 116. 7. Киселев И.Я. Сравнительное трудовое право стран развитой рыночной экономики: Учеб. пособие / Акад. труда и соц. отношений. Юрид. фак. – М.: Акад. труда и соц. отношений, 1995. – 210 с. 8. Куренной А.М. Трудовое право на пути к рынку. – М.: Дело, 1997. – 368 с. 9. Магницкая Е.В., Пашков А.С. Распределение трудовых ресурсов: (Правовые вопросы). – М.: Юрид. лит., 1980. – 176 с. 10. Основні напрямки соціальної політики на період до 2004 року: Ухвалені Указом Президента України від 24.05.2000, № 717/2000 // Уряд. кур'єр. – 2000. – № 97. 11. Сільченко С.О. Порядок обчислення строку дії трудового договору // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2000. – Вип. 43. – С. 59 – 63. 12. Ставцева А.И. Правовые вопросы перераспределения трудовых ресурсов. – М.: Юрид. лит., 1974. – 160 с. 13. Сличинський Б.С., Зуб І.В., Ротань В.Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю. – 4-те вид., доп. та перер. – К.: Вид-во А.С.К., 2003. – 1024 с. 14. Субботин Е.А. Понятие и классификация срочных трудовых договоров // Актуал. пробл. науки труд. права в сучасних умовах ринкової економіки: Матер. наук.-практ. конф.; м. Симферополь, 19-20 трав. 2003 р. / За ред. В.С. Венедиктова. – Х.: Нац. Ун-т внутр. справ, 2003. – С. 170 – 172. 15. Субботин Е.А. Прокурорский надзор за исполнением законодательства о срочных трудовых договорах: Учеб. пособие. – Х.: Филиал ин-та повыш. квалиф. руководящих кадров Прокуратуры СССР, 1985.- 52 с. 16. Трудовое право: Учебник / Под ред. О.В. Смирнова. – М.: Проспект, 1997.- 384 с. 17. Шарф А. Срочные трудовые договоры в России, Белоруссии и Германии // Журн. рос. права. – 1999. – № 1. – С. 139 – 146.

Надійшла до редакції 16.10.2003 р.

УДК 349.3

**С.М. Прилипко, канд. юрид. наук, доцент
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків**

ВИЗНАЧЕННЯ МЕТОДУ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Право в широкому розумінні цього поняття становить собою регулятор у суспільстві, визначає, „хто” і „що” вправі чи не вправі робити. Право дає підставу, щоб та чи інша поведінка людей була оправданою

й обгрунтованою. Воно покликає забезпечити нормальне, впорядковане життя людей, всього людського суспільства, забезпечити визнання того чи іншого становища особи, проступків, актів її поведінки правомірних або неправомірних [1, с.11,12].

Важливою особливістю сьогоднішнього етапу соціально-правової реальності є його перехідний характер. У драматичних зіткненнях різних суспільних сил шукають свого вирішення застарілі протиріччя, успадковані від минулого. У той же час закладаються нові, цивілізовані підвалини для майбутніх перетворень. Повільно, але неминуче відбувається демонтаж реліктових залишків тоталітарної системи. Хворобливі й водночас плідні зрушення насичують драматургію вітчизняного відродження надзвичайно гострими практичними й духовними, моральними і правовими колізіями, які пробуджують потужні імпульси, що змушують соціальних суб'єктів звертатися до цінносних орієнтирів [4, с. 3].

За таких умов важливу роль відіграє чітке визначення й обрання нових підходів щодо способів правового регулювання, від того, чого залежить становлення й розвиток законодавства в соціальній сфері. Питання стосовно методу права соціального забезпечення недостатньо досліджено в правовій літературі, особливо на нинішньому етапі переосмислення, вибору й запровадження нових напрямків у зазначеній царині. Як наголошує В.М. Сирих, в сучасній законотворчій діяльності важливого методологічного значення набуває характеристика методу правового регулювання [18, с. 26, 27].

Метою статті є аналіз становлення, розвитку й сучасного стану такої правової категорії, як метод правового регулювання суспільних відносин в системі соціального забезпечення України і пов'язаних із цим правових наслідків, а також визначення його особливостей в умовах ринкової економіки.

Питання методу правового регулювання у своїх працях висвітлювали: Є.Г. Азаров, М.Г. Александров, С.С. Алексєєв, В.С. Андрєєв, С.І. Астрахан, О.М. Бабич, К.С. Батигін, О.М. Витченко, В.М. Горшенков, А.Д. Зайкін, М.Л. Захаров, Т.В. Іванкіна, Р.І. Іванова, В.Б. Ісакова, Р.З. Лівшиць, А.В. Малько, М.М. Марченко, О.Є. Мачульська, Т.К. Миронова, В.С. Нерсєсянца, М.І. Полупанов, О.І. Процевський, В.Д. Роїк, В.Д. Сорокін, Ю.К. Толстой, В.А. Тарасова, Е.Г. Тучкова, М.Ю. Федорова, Я.М. Фогель, В.Ш. Шайхатдинов, Л.С. Явича та ін. [Див.: 1 – 3; 6; 7; 8; 10; 11; 15; 16; 20; 21].

На сучасному етапі метод правового регулювання права соціального забезпечення досліджують такі вчені – правники, як М.І. Абдулаєв, Н.І. Болотіна, М.І. Кисельов, С.О. Комаров, П.Д. Пилипенко, Д.І. Рога-

чов, В.М. Сірих, Б.І. Сташків та ін. [Див.: 9; 17; 18].

Метод правового регулювання, як критерій для розмежування галузей права, з'явився в правовій літературі 1938-1940 рр. У цей же період були проведені дискусії з проблем системи права. Протягом усього ХХ ст. вчені-правознавці не сформуваали єдиного погляду на поняття й визначення цього методу, а також чи є він поряд з предметом визначальним критерієм диференціації галузей права. При цьому слід підкреслити, що місце й роль методу правового регулювання недостатньо визначені як у загальній теорії права, так і в галузевих монографічних дослідженнях і підручниках.

Під методом необхідно розуміти певні прийоми, способи й засоби впливу права на суспільні відносини. Він відповідає на запитання, як право здійснює свою регламентаційну роль, тому що правові норми різними способами регулюють різнохарактерні відносини. Від методів впливу значною мірою залежить ефективність правового регулювання, досягнення поставленої мети й завдань [11, с. 354].

О.І. Процевський визначає, що розглядуваний метод проявляється через норми права й відносини, які вони повинні регулювати. Метод завжди відповідає якійсь особливості суспільних відносин. Кожна галузь права має свій метод регламентації. Для об'єктивно відокремленого кола відносин держава визначає певний метод, за допомогою якого правове регулювання досягає поставленої мети [16, с. 108].

Не можна, вважаємо, погодитися з позицією П.Д. Пилипенка, яка базується на тому, що досліджуваний метод не є критерієм поділу системи права на окремі галузі [17, с. 42].

Окремі вчені розглядають метод правового регулювання у двох аспектах: (а) як загальний метод, властивий системі права, який вмщує в собі всі правові особливості останньої, і (б) як галузевий [6, с.7]. Необхідно встановити два вищевизначених аспекти, два сенса категорії методу правового регулювання [7, с. 7]. Такі вчені, як Р.З. Лівшиць [10, с. 29], Л.С. Явич [21, с.89], М.І. Панов [12, с.75, 76] та інші виокремлюють ще загальний (загальноправовий, права в цілому) метод.

Погоджуючись із науковою думкою щодо поділу й існування загального й галузевого методу правового регулювання слід підкреслити, що це об'єктивне явище, яке можна пояснити такими причинами: 1) у теорії та практиці не викликає сумнівів паралельне існування права як явища в цілому і галузей права як складових його елементів, частин цілого. Тільки виявивши особливості загального методу, можна звернутися до галузевого; 2) загальний метод є всеохоплюючим для всього правового регулювання, для всіх правових норм незалежно від впливу предметів конкретних галузей права. Він об'єктивно існуватиме протя-

гом всього періоду, поки суспільство використовуватиме такий соціальний регулятор, як право.

Тепер необхідно виявити основні ознаки загального методу правового регулювання, оскільки їх дія поширюється на будь-яку галузь права, у тому числі й на право соціального забезпечення. У загальне поняття правового регулювання входять наступні компоненти, які надають уявлення про те, яким чином держава за допомогою права впливає на соціальні процеси в суспільстві: а) встановлення меж регламентації відносин, які у свою чергу, залежать від низки суб'єктивних та об'єктивних чинників (особливості цих відносин, економічні та інші потреби, заінтересованість з боку держави тощо); б) прийняття відповідних нормативних актів, що передбачають права й обов'язки суб'єктів, приписи щодо належної й можливої їх поведінки; в) наділення учасників суспільних відносин (громадян та юридичних осіб) правоздатністю й дієздатністю, що дозволяє їм вступати в різноманітні правовідносини; г) визначення мір відповідальності на випадок порушення цих установлень [11, с. 356].

С.О. Комаров відносить до елементів методу правового регулювання такі з них, як (а) характер загального становища суб'єктів, тобто правоздатність, дієздатність, компетенція, відносини між собою (підлеглості, супідлеглості, рівності); (б) характер підстав виникнення, зміни або припинення правовідносин, тобто юридичних фактів (договір, рішення суду тощо), і (в) характер юридичних наслідків для суб'єкта права [9, с. 234].

Першою ознакою методу правового регулювання є його закріпленість, опосередкованість у правовій нормі [22, с. 7]. Носієм виступає вся правова норма, всі її складові елементи.

Більшість дослідників методу правового регулювання визначають ще таку його ознаку, як множинність прийомів і засобів правової регламентації, закріплених у правовій нормі: зобов'язання, заборона й дозвіл.

Для кожної галузі права притаманний індивідуальний, неповторний набір, ознак галузевого методу правового регулювання, їх сукупність при можливому співпаданні окремих з них у різних галузях права. Кожна галузь права є елементом єдиної системи права і, находячись у сфері дії єдиного методу, потребує специфічного співвідношення всіх його складників, тобто в такому співвідношенні, яке могло б з максимальною ефективністю і пристосованістю впливати на елементи її предмета.

Галузеві методи правового регулювання тому і сприяють виявленню системи права, що концентрують у собі юридичні властивості, осо-

бливості кожної з галузей. У силу цього галузевий метод може виконувати значно більше навантаження, а саме: він повинен використовуватися не тільки для розмежування галузей, й для поглибленого вивчення їх юридичних властивостей. Необхідно, вбачається, погодитися з думкою С.М. Братуся, що в правовому регулюванні суспільних відносин на практиці перевіряється відповідність (або невідповідність) методу правового регулювання предмета, а тому метод правового регулювання має бути відбиттям структури, своєрідності досліджуваного виду відносин і разом з тим використовуватися як інструмент, засіб, прийом їх зміцнення, розвитку й перебудови [5, с.45].

Соціальне забезпечення є досить молодою галуззю права. З кінця 60-х років ХХ ст. точилися постійні дискусії щодо її предмета, й значення методу.

У радянський період розвитку права соціального забезпечення більшість дослідників головною особливістю методу цієї галузі вважали таку важливу категорію як „соціальна аліментація”.

На думку В.С. Андрєєва, метод права соціального забезпечення характеризується такими ознаками: 1) всі відносини, що входять до предмета права соціального забезпечення, здійснюються державою в особі її органів управління й закладів або за дорученням держави профспілками чи органами колгоспів; 2) одним із суб'єктів таких відносин є громадянин або сім'я, другим – органи держави або за її дорученням органи профспілки чи органи колгоспів; 3) за допомогою розглядуваних відносин здійснюється забезпечення за рахунок таких фондів споживання, як фонди для непрацездатних: асигнування на утримання дітей у дитячих закладах, медичне обслуговування й лікування. Таким чином, В.С. Андрєєв назвав особливості галузевого методу як аліментний характер соціального забезпечення, конкретно визначив суб'єктів його правовідносин (тих, що надають різні види соціального забезпечення, і тих, хто їх отримує), здійснення за рахунок спеціальних фондів суспільного споживання [2, с.20]. Усі ці зазначені особливості методу права соціального забезпечення повністю залежать від особливостей предмета, можна сказати, навіть співпадають із ним. У даному випадку вийшло явне змішування предмета й метода права соціального забезпечення.

З точки зору М.І. Полупанова, методом правового регулювання суспільних відносин у соціальному забезпеченні виступає аліментарний метод державного надання („надавальний” метод), головною ознакою якого є безоплатне, безеквівалентне надання громадянам різноманітних благ аліментарного характеру за рахунок державних джерел і коштів кооперативно-колгоспних і суспільних організацій, а також надан-

ня їм у зв'язку з цим певних прав і гарантій. Крім зазначеного – покладення на орган, що здійснює соціальне забезпечення обов'язку надавати громадянам вказані види забезпечення або вчиняти у зв'язку з цим певні дії [13, с. 17; 15, с.58], М.І. Полупанов, як прихильник соціальної аліментації в праві соціального забезпечення, визначав, що аліментарний характер забезпечення необхідно розглядати у двох аспектах – фізичному і правовому. У фізичному під аліментарністю необхідно розуміти дві ознаки конкретних видів матеріального забезпечення: (а) достатність для безпосереднього забезпечення фізичного існування людини і (б) необхідність щодо збереження життєздатності. З правової точки зору, ознака аліментарності окремих видів забезпечення вказує спрямованість дій на збереження життєдіяльності людини. Залежно від суб'єкта вона може мати особистий, сімейний і соціальний характер [14, с.107].

Позицію М.І. Полупанова підтримали Р.І. Іванова і В.О. Тарасова. Підкреслюючи диспозитивні засади в правовому регулюванні у сфері соціального забезпечення громадян, вони визначають, що диспозитивне регулювання знаходить своє втілення в такому його різновиді як метод соціально-аліментарних домагань (вимог). Зазначений метод відбиває особливе поєднання (компонування) юридичних прийомів і способів (заборон, вельнь, дозволів і матеріального надання) на соціально-забезпечувальні відносини, яке (поєднання) забезпечує здійснення безоплатного, безеквівалентного розподілу матеріальних благ і послуг із фондів соціального забезпечення на справедливих засадах, без застосування договірних начал, на принципах всезагальності, єдності й диференціації умов забезпечення, всебічності, високого рівня життєзабезпечення самими трудящими через органи державного управління й суспільні організації [8, с.130].

Протягом тривалого часу і навіть зараз продовжується дискусія щодо наявності методу соціально-аліментарних домагань і придання йому ролі фундаментальної ознаки для методу права соціального забезпечення і для всієї галузі в цілому. Найбільш всебічне й повне дослідження розвитку й обґрунтування основоположного значення поняття „соціальна аліментація” для розглядуваного методу належить Р.І. Івановій с В.О. Тарасовій, які дають поглиблений аналіз становлення й розвитку правової категорії „аліментарність”, а також наводять власне бачення соціальної аліментарності як суттєвої ознаки соціального забезпечення при соціалізмі, тому що зазначена особливість безпосередньо пов'язана із соціальним призначенням права забезпечення [8, с.131]. Вони зазначають, що, в найзагальнішому вигляді під цією категорією слід розуміти спосіб надання всіх видів соціального

забезпечення й обслуговування на справедливій основі в такому обсязі, який є нормальним рівнем життєвого стандарту, що склався на даному етапі розвитку суспільства, безоплатно, безеквівалентно, а не в порядку відповідних дій за нову зустрічну працю, без застосування договірних начал із фондів соціального забезпечення. У реальному житті соціально-аліментарне забезпечення завжди полягає в правову форму і знаходить своє втілення в таких конкретних формах надання матеріального життєзабезпечення й соціального обслуговування, як пенсії, допомоги й різноманітні види послуг [8, с.133, 134]. Для правильного розуміння соціальної аліментарності необхідно визначити, що під безоплатністю в праві соціального забезпечення слід розуміти: а) відсутність участі трудящих у формуванні фонду соціального забезпечення; б) відсутність руху грошей від споживача до фондотримача в момент отримання соціального забезпечення й соціального обслуговування; в) необумовленість надання соціального забезпечення й обслуговування зустрічними діями отримувача, які були б спрямовані на створення їх вартісного виразу в сучасному [8, с.135,136].

Безеквівалентність, як ознака соціальної аліментації, означає відсутність у праві соціального забезпечення еквівалентного обміну (з економічної точки зору). За допомогою безоплатного й безеквівалентного розподілу знаходять свій вираз соціальні зв'язки – окремих членів суспільства із суспільством в цілому [8, с. 136,137].

Поняття аліментарності зазнало критики з боку значного кола правознавців. Так, Я.М. Фогель вважав, що аліментарний характер присутній тільки утриманню в рамках сімейних відносин [20, с.39]; К.С. Батигін підкреслював, що аліментацію допустимо застосовувати з певним застереженням стосовно тих видів соціального забезпечення, які надаються громадянам за рахунок додаткового продукту [3, с.28,29].

На сучасному етапі, коли все значно поширюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування, закономірно не можна вважати соціальну аліментацію засадою методу права соціального забезпечення. Безоплатність і безеквівалентність не має загального характеру.

Варто, вважаємо, приєднатися до думки Б.І. Сташківа, що методи правового регулювання права соціального забезпечення – це способи впливу за допомогою певних прийомів на поведінку людей у сфері соціального забезпечення, зокрема, при прийнятті державними органами відповідних юридичних норм, виникненні соціально-забезпечувальних правовідносин і реалізації фізичними особами права на конкретний вид названого забезпечення в разі настання передбаченого законом випадку. У праві соціального забезпечення використо-

вуються два методи регулювання -імперативний і диспозитивний [19, с.39].

Протягом всього періоду існування права соціального забезпечення як самостійної галузі правові її норми завжди мали яскраво виражений переважно імперативний характер. Оскільки в рамках права соціального забезпечення відбувається перерозподіл у соціальних цілях валового внутрішнього продукту, власності (юридично чужої для кінцевого отримувача її частини), то завжди в першу чергу використовуватиметься саме імперативний метод правового регулювання таких відносин.

В умовах зростання ролі права соціального забезпечення в системі чинного законодавства, розширення сфери дії та правового регулювання правовідносин, які входять у предмет цієї галузі, межі співвідношення зазначених способів правового регулювання (імперативність і диспозитивність) постійно змінюються. Розширення диспозитивності в праві полягає в тому, що держава надає можливості найманим працівникам і роботодавцям самостійно регулювати окремі питання відносин стосовно соціального забезпечення на підставі соціального партнерства й індивідуально-договірного регулювання, а також брати участь в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням тощо.

Крім цих двох визначених способів правового регулювання в праві соціального забезпечення використовується й такий вплив на волю суб'єктів відповідних правовідносин, як стимулювання. Цей спосіб застосовується в багатьох нормах щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування, де передбачається певна залежність виникнення права на ту чи іншу виплату або її розмір від тривалості й розміру обсягу сплати страхових внесків чи інших умов правомірної діяльності майбутнього отримувача таких виплат (праця, служба, догляд за хворим членом сім'ї, догляд за дитиною тощо). Стимулюючими можна назвати й норми, які регулюють призначення й виплату пенсій за вислугу років. Можна констатувати, що використання законодавцем стимулювання в нормах права соціального забезпечення є характеристикою методу правового регулювання цієї галузі.

Список літератури: 1. Алексеев С.С. Право на пороге нового тысячелетия: Некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи. – М.: Статут, 2000. – 256 с. 2. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР. – М.: Юрид. лит., 1971. – 260 с. 3. Батыгин К.С. Ответственность по законодательству о социальном страховании. – М.: Юрид. лит., 1974. – 160 с. 4. Братусь С.Н. Соотношение системы права и системы законодательства. – М.: Юрид. лит., 1980. – 215 с. 5. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: Підручник для юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Вид. дім „Ін Юре”, 2003. – 472 с. 6. Витченко А.М. Метод правового регулювання

рования социалистических общественных отношений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1969. – 21 с. 7. Горшенев В.М. Понятие метода правового регулирования и его разновидности // Учен. тр. Свердловск. юрид. ин-та. – Свердловск: Свердловск. юрид. ин-т, 1972. – 129 с. 8. Иванова Р.И., Тарасова В.А. Предмет и метод советского права социального обеспечения. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 168 с. 9. Комаров С.А. Общая теория государства и права. – С-Пб.: Изд-во юрид. ин-та, 2001. – 352 с. 10. Лившиц Р.З. Отрасль права – отрасль законодательства // Сов. государство и право. – №2. – 1984. – С. 27-32. 11. Малько А.В., Матузов Н.И. Теория государства и права. – М.: Юристъ, 1999. – 672 с. 12. Панов Н.И. Словарь терминов по теории государства и права. – Х.: Основа, 1997. – 180 с. 13. Полупанов М.И. Теоритические проблемы общей части права социального обеспечения: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 24 с. 14. Полупанов М.И. Право социального обеспечения – самостоятельная отрасль права // Сов. государство и право. – 1971. №9. – С.57-62. 15. Полупанов М.И. Спорные вопросы теории права социального обеспечения // Сов. государство и право. – 1969. – №8 – С.106-110. 16. Процевский А.И. Метод правового регулирования трудовых отношений. – М.: Юрид. лит., 1972. – 288 с. 17. Пилипенко П.Д. Проблемы теории трудового права. – Львів: Вид. центр Львів. нац. ун-ту., 1999. – 214 с. 18. Сирых В.М.. Законодательная техника: Науч. практ. пособие / Отв. ред. Ю.А. Тихомиров., – М.: Городец, 2000. – 290 с. 19. Сташків Б.І. Метод права соціального забезпечення: його визначення // Право України. – 2000. – №12. – С.37-39. 20. Фогель Я.М. Право на пенсию и его гарантии. – М.: Юрид. лит., 1972. – 196 с. 21. Явич Л.С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений. – М.: Госюриздат, 1961. – 180с. 22. Яковлев В.Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук, Свердловск, 1972. – 28 с.

Надійшла до редакції 07.11.2003 р.

УДК 349.6

А. В. Анисимова, канд.юрид.наук, доцент
*Национальная юридическая академия Украины
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков*

КЛАССИФИКАЦИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВ

Естественные экологические права являются предосновой позитивного экологического права. Они могут быть закреплены в экологическом законодательстве, и тогда возникают все основания для классификации естественных экологических прав (если не всех, то хотя бы отдельных) на основании положений позитивного. Если же они не закреплены, продолжают оставаться концепцией, доктриной, возможны классификации, предусматривающие иные квалификационные признаки, которых нет в позитивном экологическом праве, а если и есть, то в правовой литературе в основном использовались в критическом аспекте, так как применялись при рассмотрении понятия права в узком смысле слова.

Целями данной статья являются (а) сопоставление различных клас-